

YOSHLARDA ILMIY IMKONIYATLARINI O'RGANISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK TAHLILI

Galdiyeva M.D.

Maqolada yoshlik davrida ilmiy tasavvurlarni shakllanishi empirik tadqiqotlar asosida o'rganilgan.

Tayanch so'z va tushunchalar: innovatsiya, muloqot, ilmiy tafakkur, intellektual rivojlanish parametrlari, o'spirinlik yoshi.

В статье на основе эмпирических исследований изучается формирование научных представлений в молодом возрасте.

Ключевые слова и понятия: инновация, общения, научная мышления, параметры интеллектуального развития, юношеский возраст.

The article examines the formation of scientific understanding in adolescence based on empirical research.

Key words and concepts: innovation, communication, scientific thinking, parameters of intellectual development, adolescence.

Mavzuning dolzarbligi.

Jahonda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlarda shaxsning ilmiy tafakkuri va intellektini o'rganish konsepsiyasini ishlab chiqish borasida ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada yoshlarning ilmiy va ijodiy tafakkur haqidagi tasavvurlarini shakllantirishga ta'sir etuvchi vositalarni, ularni yoshlar tomonidan tanlanishning asosiy motivlari va usullarini tadqiq qilish; yoshlarning axborot-texnik ko'nikmalariga ega bo'lishining umumta'limiy ko'nikmalari, ta'lim-tarbiya jarayonini shakllantirishdagi rolini ko'rsatishga doir ilmiy xulosalar ishlab chiqish, yoshlar ilmiy tafakkuriga ta'sir etadigan ijtimoiy-psixologik omillar va psixologik ta'sir usullarini ilmiy tadqiq etish kabi masalalar shular jumlasidandir.

Mamlakatimizda oliy ta'lim sohasini yanada rivojlantirish, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integrasiyasini kengaytirish yoshlarning ilmiy salohiyatini xalqaro ilmiy hamjamiyatda munosib o'ringa ega bo'lishi zarurdir. Jamiyatda yashayotgan fuqarolarni intellektual va ma'naviy salohiyatini oshirish bugunning dolzarb masalalaridan biridir. Shu maqsadni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida" gi Farmonida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish yo'lini davom ettirish, mehnat bozorining

zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ilmiy va innovasiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish va boshqa vazifalarga yo‘naltirilgan ta’lim tizimi sohasidagi ustuvor yo‘nalishlar belgilandi.

Zamonaviy jamiyatdagi yoshlarining tafakkuri ko‘p jihatdan yuz berayotgan ijtimoiy o‘zgarishlardan kelib chiqishini ko‘rsatib berdi. Shunga muvofiq tarzda tafakkurning mohiyati, tabiati hamda namoyon bo‘lishiga nisbatan nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga, shuningdek insonning zamonaviy olamga moslashuvi, unda o‘z o‘rnini topishi, hayot yo‘lini tanlashi borasidagi nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar dolzarbligdir. Shuningdek, turli yosh davrlarida tafakkurning mazmuni va tuzilmasi o‘ziga xosliklariga ega bo‘lishi, o‘quvchilarni tarbiyalash va o‘qitish jarayonlari, kishilarga psixologik yordam ko‘rsatishda, ularda xatti-harakatning munosib shakllarini yaratishda ularni hisobga olish muhimligi ham ko‘rsatib berilgan.

Mavzu bo‘yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili.

Psixologiya sohasida ilmiy potensialni va uni shakllantirishga yo‘naltirilgan ilmiy izlanishlar dunyoning ko‘pgina yetakchi ta’lim tashkilotlari va ilmiy markazlarida, jumladan, Arizona davlat universiteti (AQSh), London universitet kolleji (Angliya), Leyden universiteti (Niderlandiya), Radboud universiteti (Niderlandiya), Katolik de Louvain universiteti (Belgiya), Gonkong universiteti (Gonkong), Lyuksemburg universiteti (Lyuksemburg), Moskva davlat universiteti (Rossiya), Amur davlat universiteti (Rossiya), Ivanovo davlat universiteti (Rossiya) va boshqa ilmiy tadqiqot institutlarida olib borilmoqda.

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligidan tafakkur muammosiga keng ijtimoiy mazmun qo‘shgan tadqiqotlar K.A.Abulxanova-Slavskaya, A.B.Brushlinskiy, L.Vigotskiy, P.Galperin, V.V.Davidov, V.P. Deliya, V.N.Drujinin, A.M.Matyushkin, O.K.Tixomirov, A.P.Usolsev, T.N.Shamalo va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan.

Jamiyatda yuz berayotgan islohotlar turli ko‘rinishdagi hayotiy muammolarning hal qilish jarayoniga yanada faolroq qo‘shilayotgan yoshlarning yetuk inson bo‘lish jarayonini tezlashtirib yubormoqda. O‘zbekistonda ilmiy faoliyat va aqliy taraqqiyotni rivojlantirishning psixologik masalalari M.G.Davletshin, V.M.Karimova, Z.T.Nishanova, N.S.Safoyev, R.I.Sunnatova, B.R.Qodirov, E.G‘.G‘oziyev, M.F.Hakimova, Sh.M.Sodiqova va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, respublikamizda ilmiy, ijodiy faoliyat psixologiyasi muammosini ilmiy-amaliy o‘rganish dastavval umumiy psixologiya nuqtai nazaridan tadqiq etilgan, lekin ilmiy faoliyatga ta’sir etuvchi vositalar alohida ijtimoiy-psixologik muammo sifatida doimiy o‘rganish muhimdir.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, yoshlar hayotida ilmiy va ijodiylikka ahamiyat berish negizida axborotlarni to‘g‘ri qabul qilish ularning ilmiy faoliyatiga ta’sir etuvchi ijtimoiy-psixologik vositalar ekanligi asoslangan.

Tadqiqotning maqsadi yoshlar ilmiy faoliyatiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik vositalarni aniqlash hamda amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning obyekti sifatida mamlakatimizdagi umumta'lim maktablarining va akademik lisey o'quvchilari hamda oliy ta'lim muassasalarining bakalavriat bosqichida tahsil olayotgan talabalar tanlandi.

Tadqiqotda tizimlilik, qiyosiy-mantiqiy, kontent-tahlildan foydalanildi.

Tadqiqotning empirik manbaini yoshlar ilmiy tasavvurlarni aniqlash uchun tugallanmagan jumlar testidan foydalanildi va olingan natijalar kontent-tahlil qilindi.

Asosiy qism.

Insonning yangi voqelikni munosib anglashi jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi, unga moslashuviga fuqarolik hamda kasb sohalarida muvaffaqiyatga erishiga ta'sir etuvchi ilmiy tafakkurning o'ziga xosliklarini o'rganish muhimdir. Bu muammo erta yoshlik davridagi ilmiy tafakkurning o'ziga xosliklarini o'rganishga nisbatan yanada keskinlashmoqda. Yoshlik davri bu shaxsiy va kasbiy o'z yo'lini tanlash yuz beradigan davr bo'lib, bu davrda qadriyatli maqsadlarni tanlash va kelgusidagi hayot uchun o'ta muhim bo'lgan qarorlarni qabul qilish yuz beradi. Jamiyatda yuz berayotgan islohotlar turli ko'rinishdagi hayotiy muammolarning hal qilish jarayoniga yanada faolroq qo'shilayotgan o'smirlar va yoshlarning yetuk inson bo'lish jarayonini tezlashtirib yubordi. Talabalarining tafakkuri ko'proq o'quv faoliyati davomida tadqiq qilinar edi. Ayni vaqtda bu narsa muammolarnin yanada kengroq toifasini hal qilishga mo'ljallangandir.

Yoshlarning ilmiy tafakkuridagi o'ziga xosliklarini o'rganishning psixologik va ijtimoiy ahamiyati va mamlakatimizda mazkur muammoning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi muammolarning yig'ilib qolishiga ham sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda yoshlarining ilmiy tafakkuridagi o'ziga xosliklarni o'rganish hamda ularning mavjud hayot faoliyatiga qo'shilganligini tadqiq qilishdan zaruratdir. Mazkur muammolarni yechimini topish uchun quyidagi vazifalarni bajarish kerak:

1. Bugungi kundagi yoshlarining ijodiy faoliyati va tafakkuri muammosining nazariy tahlildan o'tkazish.
2. Yoshlarning tafakkuridagi o'ziga xosliklarni aniqlash.
3. Yoshlarning hayotiy vaziflarini hal qilish, hayot yo'lini bashorat qilish hamda jamiyatdagi o'z o'rnini tanlash jarayonidagi o'ziga xosliklarni aniqlash.
4. Yoshlarning a'lim tizimida o'qitish turi hamda jinsi va yoshidagi farqlarga bog'liq holda tafakkuriga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash.

Yoshlar va o'quvchilarini ijtimoiy hodisalar, kishilar bilan o'zaro munosabat sohalaridagi muammolarni qo'yish va hal qilish, o'z hayot yo'lini tanlashga yo'naltrilgan ijtimoiy tafakkuri shaxs va jamiyatning o'ziga xos aloqalari bilan belgilanadigan hamda tafakkurning barcha asosiy

bosqichlarida va tuzilmaviy unsurlarida namoyon bo'ladigan his etish, muammolilik, muqobil yechimlarni tanlash va bashorat va talqin qilishda namoyon bo'ladi.

Ijodiy tafakkur rivojlanish bosqichida muammolarni ko'rish va qo'yish jarayonlarini yo'lga soluvchi motivasiyaning o'ziga xosliklari – bu yuqori sinf o'quvchilarining zamonamizning dozarb muammolariga o'ta yuqori qiziqishi, shuningdek kasbiy o'quv sohasiga qiziqishlari kamayib borgan holda dam olish sohasiga qiziqishlar ortishida namoyon bo'ladi. Yuqori sinf o'quvchilarining innovatsion texnologiyalar va yangi ijtimoiy madaniy dasturlar sharoitida o'qishi muammolilik darajasini yuksaltirishga (ijtimoiy voelikning turli sohalarida muammolarni ko'ra olish va shakllantirish) ortishiga, sabablar ta'sirini boshqaruvchi rolining ortish omilidir.

Murakkab hayot vaziyatlarini tahlil qilish mexanizmlari etishmagan holatda hayotiy ham tajribadan olingan bilimlarning ustuvorligi ijtimoiy jarayonlar sohasida yuqori sinf o'quvchilari tomonidan muammolarni hal qilishdagi o'ziga xoslikdir. Dolzarb hayotiy vaziyatlarni baholash darajasini hamda muqobil yechimlarni tanlashni xususiyatlovchi ko'rsatkichlarni yuksalishi yuqori sinf o'quvchilarining faoliyatning shaxsiy ahamiyatga ega turlari masalan, ijtimoiy qarashni tanlash hamda o'z hayot yo'lini bashorat qilishga qo'shilishida yuzaga chiqadi.

Yoshlarning tafakkuriga hayot muhitining ta'siri muammolilik darajasining yuqori ko'rsatkichiga ega bo'lgan o'quvchilar sonining ortishida, ijtimoiy hodisalarning munosib talqin qilishda, yoshdagi farqni hisobga olgan holda yangicha ta'lim standartlari bilan o'qitish sharoitlaridagi mustaqil izlash faolligiga intilishining yuksalishida namoyon bo'ladi.

Tadqiqotimizda «Tugallanmagan jumlar» usuli qo'llanildi, unda tadqiqotda ishtirok etgan o'quvchi va talabalar faoliyatiga ta'sir etuvchi bir qator tugallanmagan jumlar taqdim etildi va tadqiqot ishtirokchilari shu jumlarni tugatishlari so'raldi. Mana shu tugallanmagan jumlarni tugatishga berilgan baho orqali tabiiy, gumanitar, texnik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar va litsey hamda maktab o'quvchilarining ilmiy va o'qish faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar va ularning tasavvurlaridagi mosliklar va o'ziga xosliklarni berilgan tushunchalar asosida individual ongning kategorial tarkibini samarali o'rganish maqsadida mazkur usulga tayandik.

Empirik o'rganish natijalari.

Tadqiqotda umumta'lim va akademik liseyining o'quvchilari va bakalavriat bosqichlarida tahsil oluvchi talabalar ishtirok etishgan. Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarga ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun qanday omillar ularga motivasion ta'sir etishini turli tugallanmagan jumlarni bergan javoblari bilan tugatish orqali ilmiy tahlil qildik.

Tadqiqotda samarali metodikalardan «Tugallanmagan jumlar» testi qo'llanilgan va olingan natijalar asosida kontent-tahlil amalga oshirilgan. Bu test orqali tadqiqotda ishtirok etgan turli yo'nalish talabalarining ilmiy tafakkurlariga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik vositalar va undagi ma'lumotlar o'rganilgan. Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarning bildirgan munosabatlari asosida

ilmiy-innovasion tafakkurga qanday vositalar ta'sir etishini 9 kategoriya va 47 kategoriya osti tushunchalarida tahlil qilingan.

«Kelajakda maqsad va qobiliyatlar», «Mening o'qituvchilarim», «Mening oilam», «Bolalik xotiram», «Bilimli inson» formulasi», «Bilimli insonlarni birlashtiradi», «Bilimli inson uchun muhimi», «Ma'lumotlar manbai», «Ijodkorlik» kategoriyalarida tahlil qilingan.

«Kelajakda maqsad va qobiliyatlar» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tahlillari salmoqli o'rin olgan: baxtli oila, etuk mutaxassis va kar'era, qobiliyatim, imkoniyatim.

«Mening o'qituvchilarim» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: soha mutaxassisi, bilimli, mehribon va muomalali, to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi, ibratli.

«Mening oilam» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: mehribon va ahil, hamfikir.

«Bolalik xotiram» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: oila davrasi, maktab davri.

«Bilimli inson» formulasi» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: dunyoqarashi keng va dono, bilimli, aqlli, madaniyatli, bilimiga amal qilishi.

«Bilimli insonlarni birlashtiradi» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: aql, bilim, ilmiy bahs-munozara, kitob va ma'rifat, insoniylik.

«Bilimli inson uchun muhimi» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: o'z ustida ishlash, qadrini yo'qotmaslik, kasbiy mahorat, hurmat.

«Ma'lumotlar manbai» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, oila.

«Ijodkorlik» kategoriyasida quyidagi kategoriya osti tushunchalari tahlili salmoqli o'rin olgan: yaratuvchanlik, qobiliyat, kreativ yondashuv.

Amalga oshirilgan ilmiy tahlillar umumlashtirgan holda o'spirinlarning ilmiy faoliyatiga ta'sir etuvchi omillar va ichki, tashqi motivasilarni kontent-tahlili natijalaridan o'spirinlarning tasavvurlarini xulq-atvoriy, bilish, hissiy komponentlarida umumlashtirildi.

Xulq-atvoriy komponentda ilmiy tafakkurli inson uchun kamtarlik, mehribonlik, oddiy va erkin muloqot qila oladigan, insonlar bilan do'stona munosabatda bo'la oladigan insoniy sifatleri bo'lishi ta'kidlangan. Bilish komponentida ilm va informasiyalar, mustaqil fikr, bilimiga amal qiladigan, kelajakka hissa qo'sha oladigan komil insonlar ilmiy innovasion tafakkurli insonda mujassam bo'lishi ta'kidlangan. Hissiy komponentda inson yuragidagi dard bilan hamdard yashaydigan insonlar, insonlarni ezgulikka chaqiradigan, ba'zan faxrli, ba'zan intizomli insonlar gavdalangan. Aqliy jihatdan rivojlangan, yuksak qobiliyatli va iste'dodli o'spirinlar jamiyatning ilmiy va texnik taraqqiyotini harakatga keltiruvchi ulkan kuch-quvvat manbai bo'lib, ular ilm va fanda mamlakatimiz

imkoniyatlarini jahon standartiga olib chiqa olishga o'z hissalarini qo'shishlari kerak. Mazkur nuqtai nazardan muammoga yondashish ilmiy tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash, ularga oqilona ko'rsatmalar berish, ta'sir etuvchi omilkor vositalar topish zaruratdir.

Olib borgan tadqiqot natijalaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, o'spirinlar ilmiy tafakkuriga ta'sir etuvchi motivasiyalar va ularning qaror qabul qilishlariga ta'sir etuvchi bir qancha omillar ustunlikka ega ekanligini kuzatilgan. Kontent-tahlil natijalaridan shunday xulosaga qilish mumkin, o'spirinlar tasavvurida ilmiy tafakkuri keng insonlar bilimdon va teran fikrli, ya'ni juda ko'p ilmiy manbalarga murojaat qila oladigan inson gavdalangan, ularning bu darajaga etishlarida oila a'zolari, ustozlari, ma'lumot olish manbalari asosiy vosita ekanliklari va bu vositalarning xususiyatlari muhimdir.

Xulosalar:

- Yoshlar ilmiy imkoniyatining tabiati hamda namoyon bo'lishiga nisbatan nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga, shuningdek, insonning zamonaviy olamga moslashuvi, unda o'z o'rnini topishi, hayot yo'lini tanlashi borasidagi nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga yo'naltirilgan tadqiqotlar dolzarbligi hamda bularning sonini o'sib borayotganligi ko'rsatib beriladi.

- Yoshlar ilmiy faoliyatini shakllanishini psixologik jihatdan psixologik o'rganish, ulardagi shaxslararo munosabatlarni yo'lga qo'yishda aqoiy tafakkur xususiyatlarini o'stirish, o'quv jarayoniga nisbatan bilish jarayonlarini mustahkamlash va ko'nikma hamda malakalarni shakllanish xususiyatlari, emosional bilimdonlikni shakllanishi, shaxsning tafakkur xususiyatlariga ega bo'lgan sifatlarini mustahkamlash bilan bog'liq munosabatlarining psixologik omillari tadqiq etildi.

- Yoshlarning ilmiy potensialini tadqiq etish orqali kelgusi kasbiy faoliyatiga qadam qo'yishida muhim sifatarning ortishiga, atrofdagilar bilan salbiy munosabatlarni oldini olishga, bilimlarning o'sishiga va muvaffaqiyatli bilim hamda ko'nikmalarning psixologik jihatdan rivojlanishiga samarali ta'sir qiladi.

Yoshlarlar aqliy taraqqiyotining shakllanishiga ta'sir etuvchi vositalarni doimiy tadqiq etish, natijada ilmiy tafakkurga ega shaxslarda konstruktiv bilimlarning o'sishiga, bilimdonligining oshishiga va sog'lom shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- [1] Mirziyoyev Sh.M. Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun zamonaviy kadrlar kerak. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2018 yil 25 oktyabr.
- [2] Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. - М.: Наука, 1980.- 333 с.
- [3] Бодалев А.А. Личность и общение. —М., Педагогика, 1983. -265 с.
- [4] Брушлинский А.В. Проблема субъекта в психологической науке // Психологический журнал.- 1996.-Т.12.-№6.- С.3-10.

- [5] Выготский Л.С. Мышление и речь. Избранные сочинения. Т. 2. - М.: Педагогика, 1982. – 283 с.
- [6] Karimova V.M., Akromova F. Psixologiya. – Toshkent: 2000. -171 b.
- [7] Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: Академия, 2002.- 287 с.
- [8] Farfiyeva K.A. Ommaviy axborot vositalari ta'sirida talabalarda ijtimoiy tasavvurlar shakllanishining o'ziga xosligi. Dissertasiya avtoreferati. - Toshkent, 2005.
- [9] Farfiyeva K.A. O'spirinlarda ilmiy tafakkurning psixologik xususiyatlari // “Zamonaviy ta'lim” ilmiy-amaliy ommabop jurnali, 2020. № 8. - B. 23-30. (19.00.00. № 8).
- [10] G'oziyev E.G'. Tafakkur psixologiyasi. – T.:O'qituvchi. 1990. – 183 b.
- [11] Maxmudjonova, S., & Akbaraliyeva, A. (2025). PSIXOLOGIK TRENINGLAR. *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования*, 4(1), 91-94.